

ДАВНЯ І НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)«1900-1917»:338.43.02

В. А. Дубінський

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЛІБЕРАЛІВ У КООПЕРАТИВНОМУ РУСІ НАДДНІПРЯНЩИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті висвітлюються теоретичні підходи та приклади практичної діяльності українських ліберальних діячів у кооперативному русі на початку ХХ ст. у Наддніпрянській Україні.

Ключові слова: кооперація, кооперативні товариства, українські ліберали, національна ідея, автономія.

Вагоме місце в українському національному русі на початку ХХ ст. займає ліберальний напрямок. Його представники у своїх програмових документах і літературі визначили власний підхід до вирішення аграрного питання. Тому при розгляді поглядів українських лібералів щодо розв'язання земельної проблеми необхідно з'ясувати й питання діяльності українських демократ-радикалів, тупівців і громадських діячів, які стояли на цих позиціях, в кооперативному русі. Тим більше в ньому, як свідчать висновки науковців, належним чином виражалася самоорганізація населення, спрямована на пошук форм організації виробництва в сільському господарстві, в тому числі при вирішенні аграрного питання на початку ХХ ст.

Участь українських лібералів у кооперативному русі вже частково висвітлена у працях вчених. Найбільше зробили у цьому плані В. Марочко, І. Фареній, В. Подолян, В. Рекрут, Ю. Магась-Демидас, О. Федьков. Виходячи з цього, метою статті є узагальнення вже відомих фактів, а також на основі використання нової історичної інформації аналіз діяльності українських лібералів у кооперативному русі на початку ХХ ст.

Прикметною рисою політичної платформи Української радикальної партії (однієї з перших українських ліберальних партій – В.Д.) була підтримка розвитку кооперативних товариств. У документі читаємо: «<...> Край підтримує велике товариське використання землі...» [14, с.6]. А.Л. Яворенко (Б. Грінченко) в брошурі «Чого нам треба?» взагалі закликав до створення сільськогосподарських товариств і спілок, які будуть надавати допомогу уряду в вирішенні різноманітних аграрних проблем [17, с.9]. Зазначимо, що радикали тим самим одними з перших звернули увагу на необхідність розвитку кооперації в аграрних відносинах.

Утворена наприкінці 1905 року Українська демократично-радикальна партія (далі – УДРП) в аграрному питанні також обстоювала думку, що земля слід націоналізувати. Тим паче її програма, вміщена у «Літературно-науковому віснику», в питанні аграрних відносин практично повністю містила положення «Платформи Української радикальної партії».

На початку квітня 1912 року відбулася нарада Товариства українських поступовців, на якій було вироблено виборчу платформу та прийнято рішення взяти активну участь у виборах до IV Думи. Майже повністю, за винятком стислої передмови, вона була надрукована у популярному викладі у газеті «Рада». В аграрних перетвореннях особливих змін, порівняно з УДРП, українськими поступовцями не передбачалося, крім, хіба що, скасування окремих складових аграрної політики П. Столипіна. Так, у часопису читаємо про те, що необхідно задовольнити аграрні потреби малоземельних і безземельних хліборобів і скасувати примусове землеустройство з його хуторами та відрубамі, важливе значення приділялося кооперативному руху як формі вирішення аграрних проблем на початку ХХ століття. У грудні 1916 року Товариство оприлюднило свої програмні положення, подібність яких до програми УДРП не викликає сумніву.

На початку ХХ ст., зважаючи на слабкості селянських господарств, українські ліберали вважали, що інтенсифікувати їх можна тільки за рахунок створення різноманітних товариств та спілок. Значну роль у цьому С. Єфремов відводив громадським, товариським крамницям, позичковим товариствам та різним професійним спілкам. Ним зазначалося: «Вони привчають селянство до організації, до громадської дисципліни» [5, с.1]. Крім того, створення таких товариств, на його думку, дуже допомогло б селянину «знову підняти громадський дух і вивести його за межу дрібних особистих інтересів» [5, с.1]. В. Доманицький також звертав увагу на створення сільськогосподарських товариств, хліборобських артілей. За його безпосередньої участі в с. Колодисте Звенигородського повіту Київської губернії відкрилася нова товариська крамниця, а засноване ним позичково-ощадне товариство вже в 1905 році отримало кредит в Державному Банку та в центральних установах дрібного кредиту і мало в обігу сотні тисяч карбованців [16, с.60-61]. На четвертий рік свого існування (засноване у 1902 році. – В.Д.) воно вдало охоплює не тільки саме Колодисте, але й 9 околиць сіл.

Свій досвід роботи у кооперативній справі В. Доманицький виклав у книжці «Про товариські крамниці» (1904 р.) та брошурі – розвідці «Про сільську кооперацію» (1906 р.). Ці праці поширилися не тільки на Україні, а й у Росії та в Європі.

Отже, важливе місце в аграрних перетвореннях ліберали приділяли питанням інтенсифікації аграрної сфери, виступали за створення і розвиток агрономічних установ, кооперативних товариств у сільському господарстві та поширення сільськогосподарської освіти селян. При цьому їх участь у кооперативному русі носила поодинокий характер.

У міжреволюційний період (1907-1917 рр.) з-поміж легальних форм діяльності тупівці та інші представники ліберального напрямку віддавали перевагу участі в кооперативному русі. Ці сили надавали українській кооперації ідейного змісту і зробили її, завдяки цьому, помітним чинником не тільки в економічному,

але й в культурно-політичному житті українського народу [15, с.310]. Найпомітнішими діячами кооперативного руху були член ТУП, літератор В. Доманицький та економіст, науковець М. Туган-Барановський. На думку останнього, кооперативні господарства були «єдиним прикладом нових форм господарських організацій, які виникли як результат свідомих зусиль широких суспільних груп, щоб перетворити в певному напрямку існуючу систему господарства» [9, с.4]. Крім того, він вважав, що кооперація є не тільки «однією з форм самозахисту трудящих» від впливу капіталу, але й «єдиною можливим засобом підняття їх економічного добробуту» [9, с.94]. У кооперативних товариствах охоче працювали вчителі та лікарі, і сфера їхньої діяльності виходила далеко за межі економічних і навіть соціально-культурних проблем. Кооперація, на думку ж М. Гехтера, відіграла значне місце у просвіті населення. Він писав: «Поліпшуючи матеріальний добробут селянина, кооперація поруч з цим і тим самим дає йому спромогу більше дбати про освіту свою та своїх дітей» [2, с.1].

На Першому українському просвітньо-економічному конгресі у Львові, який у лютому 1909 року організувала галицька «Просвіта», представники Наддніпрянщини обстоювали ідею виходу поза межі культурництва і збагачення національної ідеї через захист економічних інтересів робітників. «Кооперація, – зазначав М. Гехтер, – мусить бути збудована на національному ґрунті, бо поза межами національності нема ніякого поступу, ніякого розвитку, ніякої культури. З другого боку, національна ідея мусить мати своєю базою економічні потреби народу, бо інакше вона висітиме у повітрі і жодних видів на реалізацію не матиме» [13, с.1]. Така постановка питання була дещо несподіваною для більшості галицьких делегатів, які бачили у привнесенні в кооперацію ліберально-демократичних ідей лише данину модним віянням. На конгресі було вирішено створити кооперативну спілку «Сдність», яка мала координувати діяльність кооператорів обох частин України [15, с.310].

Ми вважаємо, що на ліберальних позиціях щодо розв'язання аграрних проблем стояв один із засновників кооперативного руху в Наддніпрянській Україні М. Левитський. Оцінюючи початковий етап становлення кооперації, він негативно зображав «однобокий» характер її діяльності. Так, в одній із своїх статей ним зверталася увага на рівні умови розвитку всіх видів кооперації, тому що «всі вони рівні, всі мають рівне право на існування». На його думку, «треба складати та будувати ті кооперативні інституції, які викликає і показує потреба самого життя» [7, с.1]. При цьому також пропонувалося, що для більш ефективного функціонування кооперативів слід створити спілку цих інституцій і спеціальне товариство, що буде здійснювати загальне керівництво в їх створенні та подальшій діяльності [6, с.1].

Українські ліберали у своїй діяльності досить активно розглядали питання, пов'язані зі створенням кооперативних господарств. На думку більшості з них, насамперед земські установи мали бути зацікавлені у розвитку селянської кооперації. Це зумовлювалося

тим, що працювати і розвиватися органи місцевого самоврядування могли лише за умов самодіяльності населення. Тому на сторінках земської преси з'являлися спеціальні рубрики: «Хроніка місцевої кооперації», «Хроніка села», «Земська допомога кооперативам» тощо. Крім того, земства кредитували селянські кооперативи на пільгових умовах, виступали гарантами кредитоспроможності при отриманні селянами позик для потреб кооперативного розвитку та ставили питання про розвиток дрібного кредиту на селі, скликаючи наради з питань кооперації у межах повіту та губернії.

Яскравим прикладом участі українських ліберально-демократичних діячів у роботі земств була робота М.І. Туган-Барановського у Лохвицькому товаристві сільського господарства на Полтавщині. Про його активність у цьому напрямку свідчило те, що він виступав з доповідями про кооперативну справу [11, с.3], представляв інтереси товариства у роботі всеросійської сільськогосподарської палати [12, с.3] та постійно брав участь у зібраннях товариства й проводив кооперативні курси [10, с.5]. Щодо останнього, то у газеті «Лохвицьке слово» читаємо: «М.І. Т.-Б. (М.І. Туган-Барановський. – В.Д.) вважає, що курси з кооперативної справи, крім практичного значення, <...> можуть слугувати засобом для поширення знань про кооперацію загалом» [10, с.5].

Слід віддати належне представникам ліберально-демократичного руху, котрі були найпоспідовнішими у питанні розповсюдження інформації щодо створення й діяльності кооперативних господарств. Так, у газеті «Рада» фактично за кожний рік подавалися відомості про здобутки селянської кооперації в Наддніпрянщині [3, с.1]. За своїм змістом матеріали були однаковими: вони висвітлювали процес заснування нових товариств та зміни, які відбувалися в самому кооперативному русі. Як правило, ці відгуки носили позитивний характер і визначали не тільки економічні здобутки, але й національні. В одному з чисел часопису читаємо: «Вже й тепер наша кооперація є українською не тільки номінально, а коли в цій справі почнеться планова робота – процес націоналізації нашого спілкового руху, сподіваємося, піде наперед ще швидше» [3, с.2].

Ще одним позитивним моментом діяльності лібералів було те, що вони досить активно вивчали та поширювали досвід зарубіжних країн у розвитку сільського господарства, і особливо в питаннях кооперативної справи. Цьому присвячена брошура В. Доманицького [4] та цілий ряд статей М. Гехтера. В усіх цих матеріалах ставилися проблеми історичного розвитку та особливостей кооперативної справи у країнах Європи, її місце й роль у вирішенні проблем економічного і культурного розвитку.

Поряд з розробкою теоретичних питань кооперації, популяризацією вітчизняного та зарубіжного досвіду важливою, на нашу думку, була й матеріальна підтримка самого кооперативного руху. За ініціативою М. Левитського було засновано кооперативний фонд імені В. Доманицького. Він був призначений «на видавництво, на стипендії і допомоги для вивчення кооперації, для допомоги українським кооперативним спілкам» [1, с.1].

Починаючи з 1912 року українські ліберальні кола досить активно почали відстоювати свою автономність від російської кооперативної системи. Це визначалося, насамперед, прагненням українських лібералів перетворити кооперативний рух в одну із важливих складових українського національного руху. Вимоги автономії українських кооператив, окрім економічного значення, були основою майбутньої автономії України. Так, М. Левитський у одній із статей зазначав: «Тепер вже вчений свідомий українець добре розуміє і твердо знає, яку велику вагу в справі національного відродження має народна самосвідомість і самодіяльність та самоорганізація в справах економічних і яку величезну культурну роль відіграє кооператив на Україні і в цілیم цивілізованім світі» [8, с.2-3]. Про це також йшлося на кооперативному з'їзді в Києві 1913 року. Ці самі ідеї активно пропагувала газета «Наша кооперація», яку видавало однієюменне видавниче товариство. Однак у перші ж дні світової війни разом з іншими виданнями газета була закрита [15, с.310].

Загалом же українські ліберальні діячі на початку ХХ ст. залишилися вірними своїм ідеям у розв'язанні аграрного питання. Вони закликали до збереження індивідуально-громадського землекористування та пропонували здійснювати перерозподіл землі поступовими методами, були прихильниками збереження розвинутих поміщицьких господарств, при цьому вважали, що ці господарства залишатимуться основою для інтенсифікації сільського господарства та поширення сільськогосподарської освіти. Вагомою альтернативою капіталістичному господарству та сприятливою умовою для захисту прав і інтересів селян мала стати кооперація, котра до того ж повинна базуватися на національних автономістських підвалинах.

Список використаних джерел:

1. В.Г. Фонд імені В.М.Доманицького // Рада. – 1910. – № 268. – 25.11(8.12). – С. 1.
2. Гехтер М. Сільська кооперація / М. Гехтер // Рада. – 1908. – № 119. – 26 травня (6 червня). – С. 1.
3. Гехтер М. Українська сільська кооперація в 1908 р. / М. Гехтер // Рада. – 1909. – № 28. – 5 (18) лютого. – С. 1.
4. Доманицький В. Як хазайнують селяни в чужих краях / В. Доманицький. – Львів : Видавництво Львівського товариства «Просвіта», 1908. – 90 с.
5. Єфремов С. Питання часу / С. Єфремов // Рада. – 1907. – № 242. – 28 жовтня. – С. 1.
6. Левитський М. Товариство для допомоги кооперативній справі в Росії / М. Левитський // Рада. – 1908. – № 84. – 10(23) квітня. – С. 1.
7. Левитський М. Шкідливе доктринерство / М. Левитський // Рада. – 1908. – № 193. – 23 серпня (5 вересня). – С. 1.
8. Левитський М. Наша кооперація / М. Левитський // Рада. – 1912. – № 237. – 18 жовтня (1 листопада). – С. 2-3.
9. Туган-Барановский М. Социальные основы кооперации / М. Туган-Барановский. – М., 1916. – 578 с.
10. Местная хроника // Лохвицкое слово. – 1915. – № 44. – 3 июня. – С.5.
11. Местная хроника // Лохвицкое слово. – 1915. – № 45. – 9 июня. – С.3.
12. Местная хроника // Лохвицкое слово. – 1915. – № 52. – 3 июля. – С.3

13. П.А. До кооперативного з'їзду // Рада. – № 103. – 7 (20 травня). – С. 1.
14. Платформа Української Радикальної партії. – Львів : Видання УРП, 1905. – 16 с.
15. Політична історія України ХХ ст. : у 6 т. / редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – Т.1. – К.: Генеза, 2000-2003. – Т. 1. – 424 с.
16. Токар Н.М. Василь Доманицький: життєвий шлях науковця-подвижника / Н.М. Токар // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць / за ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця : Вид. ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського, 2003. – (Серія «Історія» ; Вип. 5). – С. 60-64.
17. Яворенко Л. Чого нам треба? / Л. Яворенко. – Львів : видання УРП, 1905. – 45 с.

The article highlights the theoretical approaches and practical examples of liberal activists in the Ukrainian cooperative movement in the early twentieth century. in Dnieper Ukraine.

Key words: cooperation, cooperative societies, Ukrainian liberals, national idea autonomy.

Отримано: 11.04.2013

УДК 355.48 (4)«1914/1918»

П. В. Кліщинський

РОЛЬ ПРЕСИ У ФОРМУВАННІ «ОБРАЗУ ВОРОГА» У СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У даній статті подаються та аналізуються найбільш поширені засоби і прийоми формування «образу ворога» в свідомості населення Правобережної України в роки Першої світової війни, а також розкривається значення періодичної в цьому процесі.

Ключові слова: преса, «образ ворога», військове протистояння, прийом, засіб.

У процесі будь-якого виду взаємодії держав та їх народів формуються певні уявлення одне про одного, «образ». Це досить складне явище, як і механізми формування образу, що включають суб'єкт, об'єкт, предмет, обставини і форми взаємодії тощо. Війни – одна з форм конфліктної взаємодії держав, що існувала впродовж практично всієї історії людства. Форма, в якій держави прагнуть шляхом збройного насильства реалізувати свої інтереси і цілі за рахунок іншої сторони чи відстояти їх від зовнішніх посягань. Природно, що умови збройного протистояння держав стали екстремальною ситуацією не тільки «взаємодії» країн і народів, але й їхнього взаємосприйняття, яке було під впливом певних закономірностей. Озброєний супротивник, що породжує смерть і руйнування, сприймається принципово по-іншому, ніж партнер у сфері економіки, культури, освіти тощо. Стереотипи взаємосприйняття народів мирного часу в період війни обов'язково трансформуються в «образ ворога», особливо, якщо держава здійснює цілеспрямовану ідеологічну «обробку» населення.